

А. С. Романова

Навчально-науковий інститут права та психології
 Національного університету “Львівська політехніка”,
 кандидат юридичних наук, доцент
 кафедри теорії та філософії права

СОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ У ПРИРОДНО-ПРАВОВОМУ ПРОСТОРИ

© Романова А. С., 2016

У статті висвітлено філософсько-правовий підхід до розуміння соціальної поведінки людини у природно-правовому просторі в контексті розуміння людини на рівні її відносної або абсолютної самостійності і незалежності від об'єктивних сфер буття, зокрема правової реальності. Акцентовано увагу на засвоєнні людиною правових цінностей за умови глобалізаційних процесів у суспільстві.

Ключові слова: природне право, суспільство, людина, глобалізація, правові цінності.

А. С. Романова

СОЦИАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА В ЕСТЕСТВЕННО-ПРАВОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье отслеживается философско-правовой поход к пониманию социального поведения человека в естественно-правовом пространстве в контексте понимания человека на уровне его относительной или абсолютной самостоятельности и независимости от объективных сфер бытия, в частности правовой реальности. Акцентируется внимание на усвоении человеком правовых ценностей при условии глобализационных процессов в обществе.

Ключевые слова: естественное право, общество, человек, глобализация, правовые ценности.

A. S. Romanova

SOCIAL BEHAVIOR IN NATURAL AND LEGAL SPACE

The article deals with the philosophical and legal approach to understanding of social behavior in natural and legal environment in the context of understanding the man at her relative or absolute autonomy and independence from being objective areas, including legal reality. A great attention is paid to the assimilation of human values provided legal globalization in society.

Key words: natural law, society, man, globalization, legal values.

Постановка проблеми. Почуття солідарності, належності людини до культурно-історичної спільноти, на основі не тільки мови, стереотипів і норм поведінки, а й природно-правової ментальності формує ціннісні аспекти правосвідомості людини, її соціального становлення у природно-правовому і соціокультурному просторі. Людина не може існувати відокремлено від соціуму і його впливу. Дискусії про особливості “змінності” і “стабільності” природи людини, як і дискусії про суспільний прогрес загалом, залежать від ступеня продуктивності розв’язання цієї проблеми, тобто чи все зводиться лише до полеміки, чи до ухвалення конструктивних рішень. Від розв’язання проблеми безпосередньо залежить розуміння природи і сутності, природних прав

людини, що також розглядаються або як щось постійне і незмінне, або, навпаки, як те, що постійно змінюється і розвивається.

З огляду на це, необхідно виробити єдину концепцію розуміння особливості соціальної поведінки людини, що втілює в собі духовну та психоемоційну неповторність особи.

Аналіз дослідження проблеми. Сьогодні диктує умови, за яких учені дедалі частіше визнають, що знищення традиційних життєвих укладів нерідко стає причиною хаосу і дезорганізації в суспільно-правовому житті, що призводить до аномічних станів його існування, до “поведінкової” кризи у самореалізації людини. За таких умов варто активно розвивати антропологічні пошуки, виробляти нові шляхи пізнання соціальної самоідентифікації людини через її поведінку.

Соціальну поведінку людини в науковій думці розглядають, переважно, в контексті свободи та щодо форм правової активності особи. Цій проблематиці присвятили праці такі відомі учені, як: В. Бачинін, Т. Гарасимів, О. Гришук, С. Максимов, Л. Ніколаєва, В. Петрушенко, С. Сливка та інші.

Дещо менше уваги учені-правознавці, філософи та соціологи права приділяли особливостям самоорганізації людини на основі норм природно-правового простору.

Загалом, попри значну кількість науково-дослідницької літератури із цієї тематики, вважаємо, що доцільно аналізувати соціальну поведінку людини саме за умов стабільності її природи, а також, відтворення стосунків між людьми, що проявляється у психологічному та моральному ставленні людини до людини, до об’єктів її інтересів і потреб.

Мета статті зумовлює необхідність філософсько-правового аналізу широкого кола питань, що стосуються соціальної поведінки людини у природно-правовому просторі.

Виклад основного матеріалу. Єдина стабільна парадигма, яка є абсолютним критерієм у правовідносинах, – це природне право. Це доводить й історія розвитку вчення про природне право, це підтверджують природничі, фізико-математичні науки, а також практичне життя багатьох незаідеологізованих народів. Метафізики застарілої не буває, а “теологізм”, “міфологізм” (як часто скептично називають позитивісти) слід сприймати стримано, без вбачання їхньої гносеологічної шкідливості. Потрібно використовувати метафізичну методологію, розуміти трансцендентальність як спосіб пізнання [1, с. 152].

Існування людини, будучи центральним поняттям екзистенціалізму, учені трактують як унікальну особистісну сутність людини, що втілює в собі духовну та психоемоційну неповторність особи [2].

Щодо буття людини, то у ньому можна виокремити деякі найбільш характерні форми, а саме: предметно-практичну (людина як фізичне тіло впливає на інші фізичні тіла з метою задоволення певних потреб); практика соціального творення (неможливість бути людиною поза соціальним оточенням, вижити в ізоляції від інших людей без обміну досвідом); самотворення, самодіяльність (людина формує свій духовний світ, конструює проекти перетворення світу, прагнучи створити гідне середовище, в якому можна жити і пізнавати світ [3, с. 31].

Важливо розуміти, що нема чіткого розмежування між вказаними основними формами буття людини. Науковці-філософи, мабуть, зможуть додати ще й інші форми, але в межах означеного дослідження, ми не вважаємо за доцільне вести активну дискусію щодо доцільності розмежування цих категорій за наявними ознаками, тому що прагнемо уникати поглибленого філософського спрямування дослідження.

Саме тому, на нашу думку, у філософсько-правовому дослідженні не буде огріхом вживання цих термінів як подібних, синонімів, адже такий підхід не впливатиме на розв’язання поставлених у роботі завдань.

Філософсько-антропологічні вчення, на які спирається юридична антропологія, філософія права, завжди тяжіли до розуміння людини на рівні її відносної або абсолютної самостійності і незалежності від об’єктивних сфер буття, зокрема правової реальності як першооснови, що творчо впливає на них і формує їх.

Стабільність природи людини характеризують: 1) стабільність людини як певного організму (людина залишається персоніфікованою особистістю за очевидних змін, від народження до смерті); 2) стабільність людини як живої істоти зі стійким набором потреб (це підтверджується генофондом і біологічною природою людини); 3) стабільність людини як суспільної істоти [4, с. 162]. Людина може формуватися і жити тільки в суспільстві. Це обов'язкова і невіддільна умова людського життя, а отже, стійка і невід'ємна властивість її природи. Перелік особливостей можна продовжувати, але ми маємо на меті не глибоко дослідити цей аспект, а лише показати, що момент стабільності в природі людини повинен існувати і справді існує.

Щодо змін у природі людини, то досить складно з'ясувати їхній характер. Оскільки зміни – це завжди результат певної взаємодії, то важко визначити, який елемент взаємодії відіграє вирішальну роль у цьому процесі [5, с. 422]. Життєдіяльність людини у природно-правовому просторі вказує, з одного боку, начебто очевидно, що людина змінюється, а з іншого – не завжди можна зрозуміти, які саме зміни відбулися, тобто чи змінюється сама природа людини, а чи лише форми її прояву. Важливо з'ясувати, що відіграє вирішальну роль у цих змінах, чи змінилася природа людини, чи змінилися умови, що дозволяють цій природі проявитися. Зрештою, зрозуміло, що умови не можуть змінитися самі собою, їх можуть змінити тільки люди, але для цього вони повинні змінитися самі. І за умов, що дозволяють цій природі проявитися, вона не зволікатиме із цим.

Важливо пам'ятати, що в природно-правовому просторі постійно відтворюються стосунки між людьми, що проявляються у психологічному та моральному ставленні людини до людини, до об'єктів її інтересів і потреб. Тут ідеться і про пізнавальну, і про ціннісно-оціночну поведінку людини. Така поведінково-діяльнісна сутність людини заторкує духовно-культурну, морально-оціночну, психоемоційну і навіть суспільно-економічну, політичну та інші сфери життєдіяльності людини, а також є результатом пізнання й усвідомлення власних інтересів, інтересів суспільних груп людей і людської спільноти загалом.

Саме в природно-правовому просторі людина стає активною, вона зіставляє загальний добробут із власним, оцінюючи вигідність або невикладність адресованих їй пропозицій.

Людське суспільство, по суті, пов'язане з природним правом, оскільки це право самоорганізується, і люди за своєю природою також схильні до самоорганізації. Права людини є основою природно-правового простору, тобто, якщо можна так сказати, природно-правовий простір існує як певна міра дотримання прав людини, що дані їй від природи, а також як міра істинності і відповідності поведінки людини нормам онтологічного простору. Людина в онтологічному і природно-правовому просторі наділена автономією, що полягає в пріоритеті її суб'єктивних прав. За умови розвитку людини в колективі кожен член цього колективу повинен сприйматися як індивід, з неповторним “набором” властивостей. Звичайно, позитивне право держави не може забезпечити людині високого рівня її індивідуалізації в суспільстві, скажімо, через нормативне закріплення прав та обов'язків, враховуючи особливості кожного індивіда. Як правило, за основу береться певна категорія людей (за фізичними, політичними, майновими, віковими, професійними особливостями). Якщо розглядати права людини, її існування за нормами природного права, то воно (право) індивідуалізує свої норми, надає і визнає автономію людини, дозволяючи щось одній людині і забороняючи це іншій. І тут не йдеться про певну нерівність, на зразок “йому можна, а чому мені – ні”, а йдеться про те, що ні вік, ні майновий стан, ні фізичні особливості, за якими люди можуть належати до певної групи, не можуть зрівняти людей у їхніх правах та умовах існування, адже головне зрозуміти, що переживає людина в певний час свого життя і які саме духовні, моральні спонування людських вчинків. На таке “здатне” лише природно-правове розуміння людини і її вчинків, яке є ідеальним, проте всі норми позитивного права мають бодай віддалено прагнути підтримати і зберегти людську автономію серед інших людей.

Людині споконвічно властиве прагнення володіти простором, територією. Існує думка, що “територіальний імператив” виконує в людському суспільстві і в популяціях тварин аналогічні функції: сприяє ієрархічному розчленуванню соціуму, згуртовує членів цієї території проти спільного ворога, гарантує безпеку всього суспільства [6]. Упродовж ось уже майже десятка років слово “територія” поступається місцем слову “простір”. І це пов'язано насамперед з тим, що

самоочевидність територіальних кордонів закінчилася в епоху постійного перекроювання меж або в ситуації, коли їх точні обриси і значущість постійно ставилися під питання. У зв'язку із цим, актуалізувалися глобалізаційні процеси в суспільстві. Фактична зміна кордонів актуальна в конкретний момент, а питання щодо простору вирізняється актуальними і теоретичними, і суто соціальними властивостями, які є неминущими.

Під адекватно засвоєними природно-правовими цінностями розуміють такі, які людина приймає не тільки "зовні", як необхідну форму, але й робить їх справжніми цілями своєї діяльності, розвиває з огляду на них свої природно-правові властивості.

Орієнтація на антигромадські цінності означає, по-перше, що і фактичною основою, і наслідком праволомної поведінки є такі негативні властивості особистості, як індивідуалізм, неповага до інтересів інших людей, нехтування норм суспільного життя, байдужість до вибору засобів для досягнення індивідуальних цілей, уявлення про власну винятковість тощо.

Людину, що виробила в собі відповідний суспільним інтересам і зразкам комплекс правових цінностей, уявлень про зміст правових принципів, про належне і заборонене в поведінці, послідовно реалізує їх у своїй діяльності, суспільство оцінює як розвинену в правовому відношенні і таку, що розвиває свої природно-правові властивості [7, с. 54]. Така людина, як правило, досить легко і правильно орієнтується в життєвих ситуаціях, її вибір і поведінка мають цілеспрямований і несуперечливий характер; вона здатна критично оцінювати свій і чужий правовий досвід. Це той тип людини, який є головною метою правового виховання.

Дослідження проблем співвідношення правосвідомості і реальної поведінки людей у сфері права буде доцільним на основі концепції взаємодії правосвідомості та правової реальності. Наявне догматичне уявлення про співвідношення правосвідомості та правової реальності виходить з двох основоположних постулатів: 1) правова реальність визначає правосвідомість; 2) правова свідомість існує порівняно самостійно. Ці класичні положення теорії правосвідомості розроблялися під впливом філософських уявлень про співвідношення суспільної свідомості і суспільного буття. Звичайно, неправильно буде твердити, що зміст будь-якої форми суспільної свідомості безпосередньо визначається тільки суспільним буттям. Суспільна свідомість розглядається в цьому випадку лише як пасивне відображення суспільного буття. Виходячи із цього, структура суспільної свідомості у філософсько-правовій літературі розглядається найчастіше як структуроване знання, точніше як знання-опис. Фактичне ототожнення форм суспільної свідомості і знання-описів – це реактивний підхід до визначення сутності суспільної свідомості. Посилання на функції суспільної свідомості (комунікативну, регулятивну тощо) є лише підтвердженням реактивного розуміння її природи. Процес функціонування суспільної свідомості розуміється як виконання отриманим знанням-відображенням певної соціальної ролі в конкретно-історичній ситуації. Тим самим функціонування суспільної свідомості детермінується зовнішніми щодо її сутності процесами.

Детермінація суспільною свідомістю соціальної поведінки є процесом взаємної зумовленості змісту цінностей суспільної свідомості різних рівнів. Унікальність, специфічність участі такої форми суспільної свідомості в механізмі регуляції правомірної поведінки полягає в тому, щоб проявитися під час аналізу взаємодії правосвідомості з іншими формами суспільної свідомості: моральною і політичною.

Правосвідомість як система ціннісних регуляторів і детермінантів незмінно спрямована на створення системи соціальної орієнтації, що відповідає прийнятим в конкретному суспільстві уявленням про спрямованість розвитку всієї правової сфери. Формулювання належного пов'язане з оцінкою наявних суспільних взаємозв'язків і прагненням людини упорядкувати їх, відкинути неправомірні форми поведінки, цілеспрямовано впливати на діяльність інших людей в інтересах всього соціального організму. В цьому сенсі належне пов'язане не тільки зі значущим, вираженим в оцінці, а й з бажаним, яке об'єктивується в правових і моральних ідеалах.

Вкажемо надважливу обставину, що об'єднує правову і моральну свідомість: універсальні моральні ідеї добра і зла та правові уявлення про правомірність чи протиправність поведінки конкретизуються в загальній ідеї справедливості. У правовій сфері ідея справедливості є таким гранично загальним зразком правомірної поведінки, що це дозволяє їй стати основним змістом

правових ідеалів [8]. У самому процесі свого визрівання ідея соціальної справедливості як принцип рівної відплати виражається спершу як синкретична єдність правового і морального компонентів. Соціальна природа справедливості як взаємної відплати, взаємного обміну рівними вчинками зіграла свою позитивну роль як оціночний критерій правових і моральних систем різних суспільств, оскільки в ній були закладені уявлення про такі зразки поведінки, які ставили б учасників соціального спілкування в рівні умови [9].

Отже, правосвідомість є детермінантою і регулятором поведінки людини у природно-правовому просторі. Правові цінності – необхідне специфічне усвідомлення, “підсумовування” відносин між людьми і вимог соціоприродного характеру, що впливають з них.

Висновки. Отже, в результаті соціальної практики у свідомості людини формується так званий еталонний (репрезентативний) образ, в якому фіксуються всі істотні ознаки предметів певної групи. Щодо правомірної поведінки, можна сказати, що в правосвідомості складається ідеальний образ, образ-репрезентант правомірної поведінки, який виконує функцію заступника всіх однорідних конкретних поведінкових актів, з якими суб’єктові доводилося стикатися. Завдяки отриманню нових правових знань, нагромадженню соціального досвіду цей образ збагачується й ускладнюється. Одержаний еталонний образ, будучи залученим до процесу діяльності, визначає схему практичних дій з реальними предметами, тобто алгоритми і стереотипи реальної предметної діяльності людини. Людина співвідносить інформацію (знання-опис) про конкретні правовідносини, життєві ситуації з наявним в її свідомості образом-репрезентантом правомірної поведінки, а вже на основі цього формується алгоритм подальших дій.

1. Сливка С. С. *Філософія права: навч. посіб.* / С. С. Сливка. – К.: Атіка, 2012. – 256 с.
2. *Философия: энциклопедический словарь* / под ред. А. А. Ивина. – М.: Гардарики, 2006. – 1072 с.
3. Петрушенко В. Л. *Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції* / В. Л. Петрушенко. – Львів: Магнолія 2006, 2011. – 352 с.
4. Смит І. *Современные системы психологии* / И. Смит. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с.
5. Рубинштейн С. Л. *Основы общей психологии* / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1999. – 720 с.
6. Мальцев Г. В. *Понимание права: подходы и проблемы* / Г. Л. Мальцев. – М.: Прометей, 1999. – 412 с.
7. Николаева Л. В. *Структура созидательного потенциала личности* / Л. В. Николаева // *Проблемы повышения созидательной активности.* – Калининград, 1988. – С. 82–85.
8. Зандкюлер Х. Й. *Демократия, всеобщность права и реальный плюрализм* / Х. Й. Зандкюлер // *Вопросы философии.* – 1999. – № 2. – С. 35–50.
9. *История этических учений: учеб.* / под ред. А. А. Гусейнова. – М.: Гардарики, 2003. – 910 с.

REFERENCES

1. Slyvka S. S. *Filosofija prava: navch. posib.* / S. S. Slyvka. – K.: Atika, 2012. – 256 s.
2. *Filosofija: jenciklopedicheskij slovar'* / pod red. A. A. Ivina. – M.: Gardariki, 2006. – 1072 s.
3. Petrushenko V. L. *Filosofs'kyj slovnyk: terminy, personalii', sentencii'* / V. L. Petrushenko. – L'viv: Magnolija 2006, 2011. – 352 s.
4. Smit I. *Sovremennye sistemy psihologii* / I. Smit. – SPb.: Prajm-EVROZNAK, 2003. – 384 s.
5. Rubinshtejn S. L. *Osnovy obshhej psihologii* / S. L. Rubinshtejn. – SPb.: Piter, 1999. – 720 s.
6. Mal'cev G. V. *Ponimanie prava: podhody i problemy* / G. L. Mal'cev. – M.: Prometej, 1999. – 412 s.
7. Nikolaeva L. V. *Struktura sozidatel'nogo potenciala lichnosti* / L. V. Nikolaeva // *Problemy povyshenija sozidatel'noj aktivnosti.* – Kaliningrad, 1988. – S. 82–85.
8. Zandkjuler H. J. *Demokratija, vseobshhnost' prava i real'nyj pljuralizm* / H. J. Zandkjuler // *Voprosy filosofii.* – 1999. – № 2. – S. 35–50.
9. *Istorija jeticheskijh uchenij: ucheb.* / pod red. A. A. Gusejnova. – M.: Gardariki, 2003. – 910 s.